

„Mesebeli madár”

Gondolatok mai magyar gyermekversekről

Anyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés 1. osztályos olvasókönyvének Csillagjárom Fehér Ráró Verseik című fejezetében majdnem negyven verses alkotást olvashatunk „mai” magyar költőktől. Többségük értékes, sőt akad köztük már klasszikussá érett darab is (*Weöres Sándortól, Zelk Zoltántól*). Természetesen a mai magyar gyermekversek művelőitől – *Bella Istvántól, Szepesi Attilától, Kiss Benedektől, Kiss Dénestől, Hervay Gizellától, Pinczési Judittól* stb. – is szívesen látnánk rövidebb műveket, s méltóbban képviselhetne volna *Szilágyi Domokost* más verse a *Liliom-palota* című kötet gyönyörű darabjai közül: kicsit nehéz gondolatvilágúnak tartom *Orbán Ottó: A világ és Zelk Zoltán*. Az erdő című versét; nyelvtörőt és nyelvgyötrőt is találni szebbet, korszerűbbet *Bella István* kötetében – mégis szívmengető öröm ennyi jó verset látni, olvasni, tanítani.

Ezen a versenyen tanulja-gyakorolja az elsős gyerek a verssor, a versszak, a refrén, a rím, a rímelés, a ritmus, a költői kép fogalmait s gyakorolja a párbeszédet is.

E kis munka a gyakorló pedagógusoknak szól, abban segít, miként lehet tanítani a műelemzést-műértést már kicsi gyermekkorban, mi mindent lehet észrevenni-vétni egy költeményben. Komplex értelmezésre törekszik, egyaránt fontosnak tartva a vers gondolati, érzelmi-zenei világát, figyel a nyelvi szépségekre, a versek arányaira.

Természetesen válogat is e 39 alkotásból, s válogatásra ösztönöz. Felhívja a figyelmet a költészet színes varázslataira, a „versszövet” másságára. Nem tér ki az olvasókönyv szómagyarozatának és helyesírásának következetlenségeire, hiányaira. (Hely hiányában.)

Ágh István, Nagy László öccse 1965-ben jelentkezett első kötetével. 1977-ben jelent meg gyermekversek kötetét, a *Krumplinyomó* huszár. *Schéner Mihály* színpompás, különös-groteszk művei ihlették a verseket. A kötet legszebb darabjai: *Mákgubófejű kakashuszárok, Életfa, Virágosat álmodtam*.

Ágh István: Krumplinyomó-huszár

Hová vágat a krumplinyomó-huszár?

– *Amerre az esthajnalcsillag áll.*

Mit akar ott a krumplinyomó-huszár?

– *Azt hiszi krumpliföldre lel talán.*

A csillagon krumplit sosem talál!

– *Hát elmegy más csillagra azután.*

Ha ott se talál, akkor mit csinál?

– *Felhőt nyom a krumplinyomó-huszár.*

E vers a kötetben négyszer két sorban található. (A könyvben összefüggő nyolc sorban!)

Mi a vers szervező ereje? A kérdés-felelet jellegű mondóka költői ötlete: a krumplinyomó-huszár az esthajnalcsillag felé vágat. Mindennapi, természetes a válasz: a krumplinyomó – krumpliföldet keres. Mesés, hogy csillagról csillagra vándorol. S a csattanó ötlete: ha nem lel, „felhőt nyom”.

A költeményt a gondolatritmus szervezi: bővülő mondóka. Rendkívül egyszerű nyelvezetű, népi hangvételű. Mesés motívumok szövik át (vándorlás a csillagokban, mesés képtelenségek). Lírai szépségűvé a „csillag”-„felhő” motívumok emelik.

Időmértékesen nem zeng, ritmikus mondatát nem ajánlatos, hiszen változó szótagszámú sorokból áll (11-10, 11-10, aztán 10), ütemhangsúlyos lüktetése nem érződik egyenletesnek; a szabadvers hatását kelti. (Egyébként 2 és 3 üteműen lüktet.)

Ajánlás:

– Beszélgetés a felhőkről, csillagokról.

– Más csillag- és felhőversek kerestetése a jobbakkal (*Nagy László, Horgas Béla* versei).

– A Cimborá című lemezen *Cseh Tamás* feldolgozásában a kötet egy másik szép darabja hallható: Mákgubófejű kakas-huszárok.

– Az „Édesanyám virágosat álmodtam” az egyik legszebb gyermekvers-antológia gyerekek rajzaival.

Csanádi Imre paraszti származású költő. 1953-ban jelentkezett verseivel. 1956-ban jelent meg *Négy testvér*, 1958-ban *Kis verses állatvilág* című gyermekverskönyve.

A *Kergetőző négy testvér* című ciklus (1954-55-ben íródott) 43 kis darabot tartalmaz.

Csanádi Imre: Naphívogató

*Süss föl nap,
fényes nap!
Kis kakas kukorékol,
megvirrad.
Csillagok kialusznak,
kósza ködök szakadoznak,
arany ajtók hasadoznak,
Süss föl, nap!*

A *Naphívogató* a harmadik darab.

A *Süss föl, nap* népi gyermekdal éneklésével ne maradjunk adósak, hiszen ennek lesz majd szerepe a versindításban. Találjunk ki új hívogató sorokat, improvizáltassunk!

Mindenféle sor jó lehet, csak ez nem:

„Kertem alatt a kiskakas majd megfagy...”

A kiskakas ugyanis reggel „kukorít”, a „hajnal kivirít” – Weöres Sándor szerint is! Csak ezután mutassuk be a verset!

A költemény első négy sora (5 ütem) a „népibb”, a következő három sor elvontabb költőiségű (2 ütemű hetesek és nyolcasok). A megszemélyesített természet elemei: a csillagok, ködök – emberarcúvá varázsolják a hajnalt.

A „csillagok kialusznak” költői kép természetességgel hat: a nap felkel, a hold lemegy, a csillag kihuny – ezek életünk, nyelvhasználatunk megszokott metafórái. A „kósza ködök szakadoznak” kép elvontabb, sejtelmesebb, s játékossá teszi a „k” alliterációja. (A versben 15 k-hang teszi elevenné, frissé, élettellivé a kelő hajnalt – és a vers szövetét.) A hosszú sorok közül a harmadik a legvarázsosabb: „arany ajtók hasadoznak”. Az arany mesés színe nemcsak a hajnal színét jelzi, képzeletünkben a kincsek rejtekét és rejtekezését is jelenti, titokzatos, fénylő. Feltáruuló aranykapukat látunk („Nyitva van az aranykapu...” – rokonság) várakat, kastélyokat...

Zeneiségét az olvadékony alliterációk csak fokozzák.

Igéri nagyerejük és hosszúak, hosszan is rímelnek, hármass ragrímük a fokozás erejével hat.

A miniatűr remek szerkesztésében is gyönyörű arányokat mutat: a végén visszatérő „Süss föl, nap!” hívogató ismétlődő keret, mely átöleli a hosszabb-rövidebb tördelésű sorokat.

A versben a szabályos a szabálytalannal alkot harmonikus egységet, benne együtt él a valóság és a varázslat.

Csanádi Imre: Vadkacsás

*Szittyós réten,
tocsogós réten,
vadkacsa fészkel
zsombék-fészken.
Fekete tóban*

*fürdik-mosdik,
liliomok közt
száritkozik.
Tó vize
tele tála.
Sipog sereg
fiókája.*

A ciklus tizennegyedik darabját olvasva önkéntelenül is eszünkbe jut Weöres Sándor Nádicsibe... és Tó vize, tó vize... kezdetű verse, felidéződik ritmusuk is. Csanádi verse-lése is igen tudatos. Az első négy sor kétsoronként tartozik szorosan egybe (9 szótagú ütempárt alkotva). Hasonló az ütemhangsúly megjelenése a 2. strófában. Időmértékes lüktetése még szigorúbb, pontosabb. A költő a „száritkozik” igét sajátos helyesírásúvá alakítja, hogy négy hosszú szótag legyen a záró sorban.

1. vsz.

— — — — —
UU — — —
— UU — — —
— — — — —

2. vsz.

UU — — —
— — — — —
UUU — — —
— — — — —

A 3. strófa ritmusa rövid soraihoz illőn – aprózóbb, így pergőbb és játékosabb, csattanója is elevebb hangzású. (Időmértékkel így zeng:

— UU
UU — U
U — U —
U — — U

A népi hangvételi kis vers kétféle jelleget mutat fel egyszerre: miniatűr életkép és tájvers. Ugyanakkor benne él a Kis kacsza fürdik és a Fehér liliumszál gondolatvilága; elemei felbukkannak és belesimulnak az egyéni ízű, hangulatú költeménybe („fekete tóban”, „mosdik-törülközik”). Próbáljuk felidézni a gyermekekben a gyermekjátékokat, és persze játsszák is el azokat.

Ugyanakkor megfigyelhetik a zsánerképben a kis vadkacsát:

fészkel, fürdik, mosdik, napozik, rázza tollát, hullanak a fényes cseppek, s vízliliomok közt „száritkozik”, mint Szilágyi Domokos csöpp lepkéje (Lepke). A harmadik fölgyorsuló rész megint hét-köznapibb, játékoságát a t és az s erőteljes alliterációi fokozzák. Csattanóként hatnak sorai.

A vers szépségét egyszerűsége adja. De szépséges a „liliom” szó, s igen hangulatosak a szokatlan „szittyós”, „zsombék”, „tocsogós” szavak, melyek hangutánzásukkal még zeneibbé teszik a verset. Hangulatos a sűrűbb-ritkább (változatos) rímelés is. A vers színei: fekete-fehér és végig zöld-kék.

Csanádi Imre: Első hó köszöntő

*Hó, hó, friss hó,
angyalváró,
gyöngyön hulló
gyöngyvirág-hó, -
csupasz bokrok
csipkézője
fák fodros
fejkötője,
kerítések
keszkenője,
hegyek-völgyek
ünneplője.*

Csanádi gyűjteményes kötetében a szépséges költemény első négy sora alkotja az első versszakot. A tanulók könyvében ez összefüggő szövegben nyomtatott forma. (Indokolatlan hát, hogy a feladat aztán versszakokról szóljon!) Ez a négy sor mondja el, hogy lehullt a hó.

Szóisméltlése örömet áraszt, felszabadult hangulatú, míg a bevezető sort követő három értelmező finom, gyengéd szépségű, hangzásvilágában is puha, zenés. Halkságát az „ngy” hangkapcsolat, a sok „l” és „h” hang okozza. Komoly, szép, lassú és azonos rímek zárják a rövid sorokat. Metaforái a gyöngyvirág hófehér harangocskáinak színét és csöndjét, a téli ünnepvárás karácsonyi hangulatát idézik fel az olvasóban. Asszociálhatnak a „Mennyből az angyal” című karácsonyi dalra is.

Soronként alkot ütemeket. A második részben 2-2 sor alkot egy metaforát és egyben zenei egységet, amelyet az alliteráció is összeköt (cs, f, k). A strófát a gondolatritmus szervezi, élteti.

Hangulatosságát fokozzák a népi szóhasználat jó ízei is (keszkenő, fejkötő). A világ fokozatosan tágul ki: bokor, fa, hegy, völgy. A fokozás elterülő, ünnepélyes csenddé terebélyesedik, kiteljesedik az öröm és a szépség az emberek körül és az emberekben. Ritmusában is az egyenletesség és nyugalom dominál.

Csoóri Sándor 1954 óta van jelen költészetével a magyar irodalomban, a népi hagyományok őrzője. Prózai alkotásai is hitelesítik a közösség, az ember iránti felelősséget. „Az élet elemi szeretetével hajol a világ fölé” írja róla Pomogáts Béla Az újabb magyar irodalom 1945-1981 című művében.

Csoóri Sándor: Esti párbeszéd

*Jó estét, hársfa!
Hova készülsz?
– Bálba!
Hova, milyen bálba?
– Hold udvarába,
sárgarigó-bálba.
Mit csinálsz te ott?
– Gyere velem, majd meglátod
ághegedűn muzsikálok,
rigóknak dalolok.*

Csoóri Sándor verseiben gyakran jelenik meg a fa, fű, madár, ember motívum.

E kis vers lírai párbeszéd. (Lehet is párbeszédesen olvastatni, a párbeszédet mégis jobb lenne a „Hol jártál, báránycám?”-típusú epikus jellegű versen vagy éneken tanítani.)

„Lírai” főszereplője: a hársfa, a Hold. A lírai én a költő (de az olvasó is lehet, a kérdező!) „Főszereplője” még a zene is: a hársfa muzsikál. Furcsa ötlet! Talán a hársfa! Hallottak-e róla a gyerekek? Vagy talán a madarak, a méhek zenélnek a virágzó hársfán? Milyen lehet az ághegedű? Olyan, mint a kórhegedű vagy a nádhegedű? És milyen a „Hold udvara”? Tudják-e, hogy hétköznapi (földrajzi) értelemben is lehet „udvara” a Holdnak, s milyen az; mikor mondják az emberek; mit „jósolnak” belőle?

Sokfelé sodorhatja a beszélgetést a költemény szokatlan és különös szóanyaga, költői ötletsora.

A vers 3 versszak – és 3 játékos kérdés köré épül. A válaszok bővülők: – egyszavas (rímelő)

- kétsoros válasz (- „-)
- háromsoros válasz (-"-)

A költemény harmóniája kiteljesedik; a fa, a hold a költő, az olvasó jó ismerősei, társai egymásnak, természetesen közlekednek ég és föld között, számukra nincsenek határok és korlátok, érzéseik áradók, találkoznak a szépségben, jóságban, hisznek az emberiségben, szépségben.

A költemény hangulatos zenei feldolgozása a Regélő című lemezzel közismert.

Kiss Anna sajátos hangú gyermekköltészetét népi hiedelmek, paraszti babonák, kísértéshistóriák hangulata lengi be. Különös alakokat teremt, gyakran alkalmaz párbeszédés formát, ír prózaverset.

Kiss Anna: A nappal és az éjszaka

*Elgurul
az aranyorsó
megkerül az ezüstorsó
elgurul
az ezüstorsó
megkerül
az aranyorsó*

A vers ütemhangsúlyosan lüktet, felező nyolcasai két rövid sorban helyezkednek el így:

Elgurul
āz | | aranyorsó stb.

A vers metaforái a nappalt és az éjszakát jelképezik:

aranyorsó — Nap

ezüstorsó — Hold

Az „elgurul” ige az orsó pergését „utánozza”, folyamatosságot tud kifejezni, hangzós.

Gondolatritmusa az el- és visszatérés kifejeződését kétszer idézi meg, örök körforgást, törvényszerűséget érzünk az ellentétben is.

Itt indokolt a rajzos megjelenítés.

Lehet kerestetni más költőktől verseket, amelyek a Napról és a Holdról szólnak. Érdekes szólásokot, közmondásokat, találós kérdéseket kerestetni a tanulókkal az iskola könyvtárában. Fontos lenne más rövid lírai Kiss Anna-verseket elolvasatni, ezek gyakran tartalmazzak elvontabb költői képeket, különös tömörségűek, finom és rejtekező szépségűek. (pl. Kérdező, Az a fekete kiscsikó, Mondóka stb.)

Nemes Nagy Ágnes (1922-1991) kitűnő költő, műfordító és esszéista volt. Verseiben a „teljes emberi személyiség kibontakoztatását kísérli meg” – írja róla Pomogáts Béla. A valóság elemei (a növény, az ég, a víz, az ember) önálló költői kozmoszt alkotnak verseiben. A gyermekeknek írt verseit, meséit tartalmazó kötetek a magyar gyermekköltészet legszebb darabjai: Lila fecske, Az aranyecset, Bors néni könyve, Szökőkút.

Nemes Nagy Ágnes: Tavaszi felhők

*Bodzavirágból, bodzavirágból
hullik a, hullik a sárga virágpör.
Fönt meg a felhők szállnak az égen,
bodzafehéren, bodzafehéren.
Szállj, szállj, felhő,
pamacsos,
hullj le, te zápor,
aranyos,
hullj le, te zápor,
égi virágpör
égen nyíló bodzavirágból.*

A vers zenéje kettős: végig egybejátszik az időmértékes és az ütemhangsúlyos lüktetés, felerősítve a verszenét.

A kezdősorok ritmusa:

— UU — — — UU — — 5 | | 5
— UU — UU — UU — — 6 | | 5

Hosszú 4 sor, szinte végig azonos dallamú, nagy nyugalmat áraszt. Puha hangzású varázsát, a szóismétlések fokozzák. Sok a zöngés hang a vers elején. Szép költőiségű a látvány is, mely fehérbe és aranyba öltözteti a költeményt. Metaforái, a bodzafehér, az „égi virágpor” szépségesek.

A vers képe ezután megváltozik, ritmusa felgyorsul, majd újra lelassulva elcsendesül. A látvány és a zene együtt a teljesség érzetét kelti az olvasóban. Személyes ismerőseivé válik a felhő, az ég, a növény, a virág.

Feltehetünk a gyerekeknek egyszerűbb és különösebb kérdéseket:

Melyik a legszebb szó?

Melyik a legcsendesebb?

Melyik a leghosszabb?

Melyik a legzenesebb?

Melyik a legtágasabb?

Melyik a legszínesebb?

Melyik a leggyönyörűbb?

Mely sorok tartalmaznak (ismételnek) megállapítást?

Mely sorok tartalmaznak felszólítást?

Nemes Nagy Ágnes: Láttam, láttam

Láttam, láttam lappantyút!

Éjszaka, erdőn meglestem,

róka-vadással kettesben.

Nem volt ottan lámpa, se ház,

mentünk: én meg a róka-vadász,

akkor az égen, fekete égen

valami röppent még feketébben,

valami röppent: lappantyú!

Két szeme lángja két pici lámpa,

gurgula-hangja úszik utána.

Ketten láttuk, senki más,

ketten: én meg a róka-vadász

Legelőször is mutassuk be a lappantyú képét! Nagyon szép illusztrációként *Szepesi Attila* A bohóc seregélyek című verseskönyvének lappantyúja. Aztán a madár nevének hangzásáról is beszélgethetünk az „éjszaka” szóról is: mit idéz fel a gyerekekben, vannak-e éjszaka-élményeik, félelem-élményeik?

A vers mesés-titokzatos: „Két szeme lángja két pici lámpa” – mondja a költő. S kissé félelmetes a „gurgula-hang” sötét hangzása is, s a feketeség festése a fokozás által.

A vers zenéje már ismerős a Tavasz felhők mondogatásából. (Néhol lassúbb, több hosszú szótaggal)

Ütempárjai váltakozó szótagszámúak

4||3; 5||3; 4||4; 5||4; 5||5

A költemény szép arányokkal építkezik: a három bevezető sor után 7 mozgalmassabb sor alkotja a kalandot, majd két csendesülő, halk sor zárja a verset. Rímei páros rímek, 1-1 rímtelen sor is található (1. és 9.)

– *Rákos Sándor*t lendületes és tömör költői nyelv jellemzi. Kitűnő fordító. „Belőlem a világ szíve beszél; én kimondom, ami benne vajúdik” – vallja. Gyönyörű gyermekvers-kötete a Gyíkaplota.

Rákos Sándor: Mesebeli madár

Hol laksz, legyezőfarkú?

– *Hegy peremén, ahol a szélfiak*

szundítanak csöndes délidőn,

ott lakom én!
 Hol jársz, legyezőfarkú?
 – Ahol az ég szelíd hullámain
 elúszó hattyú-fellegek,
 ott járok én!
 Ki vagy, legyezőfarkú?
 – Én vagyok a mesebeli madár.
 Aki engem egyszer is megpillantott,
 örökkön él!

A vers a szabadvers szép példája. A gondolatrítmus szervezi: három kérdés (mesés!) után három válasz szól, s ezek a válaszok építik egybe a három részt. A válaszok a két hosszú sort követően rövidre tördeltek, ezek fontos, hangsúlyos dolgokat mondanak ki. A válaszok szabadon bővülnek – a középső sorban (9-8-11 szótagúak). Az utolsó válasz a leghosszabb, ez fontosságát hangsúlyozza.

Képei nagyon szép líraiságúak, összetettek (pl.: „az ég szelíd hullámain/elúszó hattyúfellegek”).

Beszéljük meg tanítványainkkal, miért mesebeli ez a madár. Mit jelenthet a szó: örök-ké? Milyen lehet a végtelen! A költemény nehéz gondolatvilágú, csak a meséből ismert végtelen óperenciás tengert idézhetik meg, s ugyancsak a mesék végtelen idő-fogalmát.

Kerestessünk más „madaras” verseket, énekeltsünk „madaras” éneket a gyerekekkel! (A kóró és a kismadár, Az árgyélus kismadár stb.)

Olvassanak más „tündérkedő” verset Horgas Béla, Bella István, Pákolitz István, Kiss Benedek, Szepesi Attila gyönyörű gyermekversköteteteiből.

BAKSA PÉTERNÉ

Terrakotta

A két új gimnáziumi tankönyvben az a közös, hogy mindkettőnek a borítója a fenti címben foglalt színben pompázik. A mázatlan égetett agyag színe határozza meg a Budapesti Eötvös József Gimnázium történelemtankönyvét, Herber Attila, Martos Ida, Moss László és Tisza László munkáját (Gaál Ernő egyetemi docens lektorálásában). A könyv a tömör címen kívül az 1. sorszámot viseli, s az alcímet: „A kezdetektől i.e. 500-ig”. A terrakotta borító – Varga Tamás tervezte – a barlangfestmény, a rohanó őstulokkal. A másik könyv borítóján (a szerkesztők, Hosszú Gyula és Segesdi Márta jegyzik a címoldal grafikai tervét is) az Égei-tengerre boruló naplemente s az athéni istenszobor bronzalakja vette fel a barátságos, meleg, vonzó színt. A tankönyv címe: Az ókori görög világ (lektora: Sarkady János).

Közös a tárgykör is. A tankönyvek az emberi történelem első korszakainak tanításához készültek. Az Eötvös Gimnáziumé a „gyerekkor” fordulópontjáig követi tárgyát, a klasszikus Athén *drámai* fordulatokban oly gazdag válsága, a római köztársaság kulcs-történetei már a 2. kötetre várnak.

A második könyv, az Alternatív Közgazdasági Gimnázium és a Berzsenyi Dániel Gimnázium kísérletekben edzett könyve csupán a hellén történetet idézi fel (olyan tankönyvcsalád részeként, mely a szóban forgó korszakot is *többkönyvből* kívánja tanítani).

A két könyv együtt hever a polcomon. Magukat kínálják. Az *alternatív* könyvpiac elemei! Tessék, lehet, muszáj választani! Már csak azért is, mert alighanem csak a recenzens engedheti meg magának, hogy mindkettőt megszerezze. Az előbbi kötet – kemény, tar-